

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 343.14

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ СВІТОВОЇ АДВОКАТУРИ

**А.М. ДОЛГОПОЛОВ, кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

Анотація. У статті досліджуються історичні аспекти зародження та початкового становлення світової адвокатури на підставі аналізу форм організації і принципів адвокатської діяльності у Стародавній Греції, Римі та ряді інших країн світу в період з V до XIII століття.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, принципи, правове представництво в суді, правова система, патронат

Адвокатура являє собою важливий інструмент дійсної демократії, оскільки за своєю природою є самостійною організацією професійних юристів, що виконує важливу суспільну функцію – захист прав та законних інтересів громадян та організацій.

Слово *advokat, advocatio* походить із латинської мови і означає здійснення захисту, захищати, вести у суді справу, надавати комусь у суді опіку, пораду з правових питань.

Зародження інституту адвокатури у різних народів мало свої особливості. У народів, які досягли більш високого ступеня розвитку, вже можна знайти перші зародки адвокатури. Це – королівства зулусів, бечуанів [2, с. 21]. У зулусів особа, яка порушувала справу проти кого-небудь, збирала своїх друзів чи сусідів, які, озброївшись, йшли до місця проживання відповідача і давали про себе знати своєю присутністю на видноті. У відповідь на дії позивача відповідач також збирав своїх односельців.

Сторона відповідача формулювала своє ставлення до висунутих позивачем претензій. У свою чергу, позивач та його мужі-оратори намагались вправно й уміло спростувати доводи відповідача. Коли сторони в процесі дискусії не досягали згоди, позивач звертався до ватажка громади відповідача, в присутності якого ще раз повторювалася попередня дискусія. Заслухавши сторони, ватажок приймав рішення, яке незадоволена сторона вправі була оскаржити до вождя племені чи ради. Загальний рівень орієнтації у звичаях та правилах давав ораторам підстави виділятися серед своїх односельчан, і їх сприймали як «мужів, що могли мислити й промовляти» [3, с. 20–21].

У кафрів (Південно-Східна Африка) позивач приходив до суду зі своїми рідними, які здійснювали функції адвокатів. У Китаї захист дозволялося здійснювати родичам або приятелям обвинуваченого.

В Єгипті діяли постійні суди, процес із усного й гласного, яким він був на нижчих ступенях культури, вже перетворився на письмовий і таємний. Таким чином в Єгипті адвокатура виникла в давніші часи, але не набула розвитку і з введенням письмового провадження була майже зовсім знищена.

У давніх іудеїв право ототожнювалось з релігією. В основу провадження було покладено принципи усності, гласності та змагальності й права підсудних ретельно охоронялись. За таких обставин поява адвокатури була не лише можливою, а й неминучою. В якості захисника міг виступати будь-хто бажаючий. У більш пізні часи адвокатура набула нової форми. Згідно з талмудичним правом при судах синедріону знаходились особи, які готувались бути суддями й називались кандидатами. Вони були присутні на засіданнях і могли виступати на захист обвинувачених. Але оскільки вони виступали не за запрошенням підсудних і без попередньої згоди з ними, то їх все ж не можна назвати справжніми адвокатами.

Унікальною є правова система Сходу. Їй характерні насамперед консерватизм, стабільність, традиційність норм права й моралі. В країнах, де сповідувалось магометанство, Священна Книга Магомета була одночасно і релігійним, і світським кодексом для мусульман. Наприклад, у Туреччині з давніх часів існували так звані муфтії – вчені-знавці ісламського права. В їх обов'язки входило надання юридичних порад, консультацій сторонам у спорі. Відповіді, які давались муфтіями, мали силу закону [4, с. 24–26].

У давній Індії правосуддя здійснювалось царем, а також колегіальними судами, із залученням осіб, які виступали в ролі захисників та представників сторін у цивільному спорі. Надання правової допомоги мудрецами було безоплатним, щоправда, з часом вони мали право на десятину (1/10 вартості виграшу) у справі [3, с. 21].

Більш зрілих і визначених форм адвокатура набуває в античних країнах Середземномор'я, у Греції й Римі. Так, у Греції, попри відсутність особливого стану адвокатів, вже склався особливий клас осіб, які присвятили себе складанню промов для виголошення їх позивачами у суді.

Демократичний устрій античної Греції створював добрі умови для виникнення адвокатури. Грецькому правосуддю були відомі два види представництва, а саме: законне або необхідне представництво і змішане.

Законне представництво стосувалося окремих категорій осіб, які з певних причин не могли самостійно виступати в суді: жінки і неповнолітні, душевно хворі та з фізичними вадами повинні були діяти в суді через представників – своїх опікунів, якими були батьки, чоловіки, старші брати та інші родичі. У особливому становищі перебували іноземці. Метеки (іноземці, які постійно проживають на певній території) сплачували податок за право жити на афінських землях і користувалися законним захистом, однак повинні були обирати собі патрона з числа громадян від народження. Іноземці, які тимчасово перебувають на певній території, теж були зобов'язані мати патрона. У процесуальному відношенні різниця між цими двома категоріями іноземців полягала в тому, що метеки могли подавати всі без винятку позови, але за участю свого патрона, в той час як інші іноземці – лише ті позови, які стосувалися їх особистих інтересів, безумовно, також за участю патрона.

Змішане представництво застосовувалось як представництво інтересів юридичних осіб [6, с. 11–12].

Вважається, що висхідний розвиток світової адвокатури почався саме з римської адвокатури. У ранній період розвитку й становлення римської держави розгляд справ здійснювався за принципом приватної самоуправи. Зрозуміло, що на цій стадії розвитку римського суспільства не доводиться говорити про формування адвокатури. Але на зміну приватній самоуправі приходять легісакційний судовий процес [5, с. 6–7].

Розгляд справ проходив дві обов'язкові стадії: 1) у претора та 2) розгляд справи у суді. Перша стадія мала на меті лише підготувати справу до розгляду, друга – розгляд по суті. Новий процес *legis actiones* у перекладі українською мовою означає законні дії, тобто діяльність щодо розгляду справи, врегульована певними нормами, приписами. Такий процес сприяв виникненню інституту адвокатури.

Подальші зміни у судочинстві зумовлювали й удосконалення норм, що регулювали відносини судового представництва. Якщо раніше діяв принцип, що ніхто не може вчиняти будь-яких дій від імені іншої особи – «*nemo alieno nomine lege agere potest*», за дуже невеликим винятком, приміром, в інтересах громади, суспільства – *pro populo*, то тепер з'являється інститут представництва у формі *coqnitores* – знавець, особа, що є представником чужих інтересів.

Одночасно з'являється *procuratores* – заступник і представник інших осіб. Представництво полягало у тому, що третя особа після отримання повноважень сторони могла діяти від її імені і в її інтересах. Однак була ціла низка цікавих застережень: суд мав виносити вирок уже щодо *coqnitora*. Отже, у випадку програшу справи *coqnitor* ніс відповідальність за вину сторони, яку він представляв. Іншим видом представництва був *procurator*, який міг представляти в процесі сторону, але під умовою внесення застави. Остання мала гарантувати виконання вироку суду у випадку, коли з ним не буде згодна сторона, яку представляв прокуратор, хоча обидва ці види представництва стосувались в основному цивільного процесу.

Наступним етапом у розвитку римської адвокатури був інститут патронату – *causidici* (адвокат, патрон). Цей етап також мав декілька періодів у своєму розвитку. Спочатку відносини між патроном і клієнтом існували за принципом родинних стосунків. Клієнт, що обрав собі патрона з числа римських патриціїв, приписувався до роду патрона, набував права називатися його родовим іменем. З існуючими звичаями, клієнт і патрон не вправі були порушувати у суді справу чи свідчити один проти одного. Клієнт брав на себе обов'язок виявляти до патрона знаки поваги й шанування, виплачувати за нього й за його дітей викуп у випадках, коли вони потрапляли в полон до ворога, то відповідали своїм майном у покритті боргів чи витрат патрона. Більше того, патрон наділявся правом успадковувати все майно клієнта після його смерті, якщо той був бездітним. У свою чергу, патрон зобов'язувався захищати клієнта у всіх випадках порушення його інтересів та прав.

Початковий патронат, що мав родинний характер, на перших порах свого існування більш-менш задовільно виконував своє призначення.

Світоглядні та ідеологічні форми, що були вироблені в Греції на різних етапах її розвитку, виявлялися придатними для використання новим античним суспільством із наповненням цих форм новим змістом.

Постійні завойовницькі війни Риму, підкорення багатьох народів і племен прискорили розпад інституту патронату. Сама система патронату збереглася, але вона була значно оновлена. Відносини між патроном та клієнтом не мали постійного, родинного характеру. Вони виникали в міру необхідності на час проведення процесу, після закінчення якого ці відносини припинялись. Клієнт уже мав право брати собі не одного, а декількох патронів. Так у надрах патронату виникла справжня адвокатура.

Правда, декілька століть адвокатура перебувала ще практично в руках виключно патриціїв. Видання законів XII таблиць до певної міри підірвало монопольне становище патриціїв на знання законів. Тепер кожен міг ознайомитись з їх текстом. Але XII таблиць не містили в собі процесуальних норм щодо здійснення правосуддя. Лише з опублікуванням Флавієм (V ст.), а потім Лоем (IV ст.) так званих Таблиць приймальних днів і позовних формул знання законів з цього часу стало доступним для кожного громадянина, а адвокатура – вільною професією.

З появою можливості кожного вивчати закони поступово формується дві категорії осіб, які надавали правову допомогу: ті юристи, що не могли розраховувати на мистецтво красномовства, ставали просто юрисконсультами, інші – спеціалізувались на участі у судових процесах. Юрисконсульти вбачали своє завдання у наданні юридичних порад, складанні процесуальних документів та наданні підтримки у процесі адвокатам, які недостатньо були обізнані з правом. Така консультативна робота виконувалась безплатно, приносячи правознавцеві лише славу й повагу у суспільстві. На відміну від юрисконсультів, адвокати в судовому засіданні називалися, як і раніше, патронами і займалися лише наданням правової допомоги клієнтам у судах.

Сам термін *advocatus* (адвокат) з'явився в античному Римі в республіканські часи, але на початковому етапі він ще не мав ні значення правознавця-юрисконсульта, ні патрона, він стосувався характеристики зовсім інших осіб. Спочатку цим терміном називались родичі й друзі позивача, які давали певні поради щодо судового процесу, згодом його було поширено на осіб, які допомагали стороні готувати докази, матеріали для патрона.

Існували також хвалителі (*laudatores*), що як свідки розхвалювали достоїнства підсудного; нагадувачі (*monitores*), що підказували ораторові правові підстави; уповільнювачі (*moratores*), завдання яких полягало у тому, щоб виголосити промову тоді, коли основний оратор відпочивав і, нарешті, законники (*leguleii sive formulares*) – юрисконсульти.

Адвокати мали ряд привілеїв: пільги щодо оплати різних податків, звільнення від служби у війську тощо. Діти адвокатів вступали до адвокатури поза всякою чергою, за старшинством.

Уже в античному Римі адвокати дотримувалися певних морально-етичних норм, які регулювали взаємини із клієнтом, судом, із протилежною стороною тощо.

Значного розвитку набула римська адвокатура за панування Юстиніана. Саме в цей період вона характеризується деякими корпоративними рисами. Було запроваджено список, до якого вписували прийнятих до адвокатури осіб. Кількість адвокатів при кожному судді була лімітована.

За кодексами Юстиніана адвокатура прирівнювалася до державної служби. Прийом до адвокатури здійснювався за відповідним рішенням адміністративно-судових чиновників.

За римськими законами, участь захисника була обов'язковою фактично в кожній кримінальній справі. Якщо сторона не мала захисника, то претор призначав такого своїм рішенням, яке було обов'язковим для виконання. Дисциплінарний нагляд за адвокатурою здійснював суд.

Адміністративне підпорядкування значно підривало вільних дух адвокатури. Чимало шкоди завдали адвокатурі Риму й підпільні правові радники, так звані рабулісти, які своєю непрофесійністю остаточно підривали авторитет адвокатів. Суспільство своє незадоволення рабулістами легко переносило на весь інститут адвокатури [7, с. 26–32].

Форми організації і принципи адвокатської діяльності у Стародавній Греції й Римі мали значний вплив на устрій адвокатури у державах Західної Європи.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Офіційний сайт Верховної Ради України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. Баганець О. Переваги та недоліки нового КПК. Пропозиції щодо внесення змін та доповнень до проекту нового Кримінального процесуального кодексу України / О. Баганець : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yuricom.com/ua/consultation/faq/?id=10787>.
3. Баранов Д. П. Адвокатское право (адвокатская деятельность и адвокатура в России) [Текст] : учеб. / Д. П. Баранов, М. Б. Смоленский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академцентр; Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2008. – 368 с. – ISBN 978-5-91131-544-3.
4. Галаган В.І. Встановлення процесуального статусу окремих осіб, які беруть участь у досудовому провадженні [Текст] : моногр. / В. І. Галаган, О. М. Калачова. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2012. – 212 с. – ISBN 978-617-509-209-5.
5. Гловацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі [Текст] : навч. посіб. / І. Ю. Гловацький. – К. : Атіка, 2003. – 352 с. – ISBN 966-8074-84-X.
6. Яновська О. Г. Адвокатура України [Текст] : навч. посіб. / О. Г. Яновська. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 280 с. – ISBN 978-966-667-249.
7. Фурса С. Я. Адвокатура України [Текст] : навч. посіб. / за ред. доктора юридичних наук, професора С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2007. – Кн.1. – 940 с. – ISBN 966-373-170-2; 3.

В статтє исследуются исторические аспекты зарождения и начального становления мировой адвокатуры на основании анализа форм организации и принципов адвокатской деятельности в Древней Греции, Риме и ряде других стран мира в период с V до XIII веков.

Адвокат, адвокатура, принципы, правовое представительство в суде, правовая система, патронаж.

The article investigates the origin and historical aspects of the initial formation of the global legal profession on the analysis of organizational forms and principles of advocacy in ancient Greece, Rome and several other countries in the period from V to XIII century.

Lawyer, lawyers, principles, legal representation in court, the legal system, patronage.